

УДК УДК 821.161. 2 – 1 «Т.Осьмачка»

Ганна Токмань

ORCID iD: orcid.org/0000-0002-6213-2987

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри української і зарубіжної
літератури та методики навчання

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»,

вул. Сухомлинського, 30, 08401, м. Переяслав-Хмельницький, Україна,
Hanna_Tokman@ukr.net

ПОЕТИКА ІНТИМНОЇ ЛІРИКИ ТОДОСЯ ОСЬМАЧКИ

Стаття присвячена поетиці ліричного твору. Поетика розглядається на рівнях думки, почуття, образу, часу, простору, інтертекстуальності, літературного напрямку, версифікації. Авторка аналізує інтимну лірику Тодося Осьмачки, написану на еміграції. Об'єктом дослідження є збірка «Китиці часу», видана 1953 року у місті Ной-Ульм (Німеччина). Увагу сфокусовано на мотиві кохання до черниці, який має автобіографічну основу. Стаття містить паралелі між поетичними текстами і філософськими працями. Проведено екзистенціально-діалогічне прочитання поезії. Актуалізовано положення теорій Альбера Камю, Хосе Ортеги-і-Гассета.

Ключові слова: поетика, інтимна лірика, еміграція, мотив кохання до черниці, автобіографічність, художньо-філософські паралелі, екзистенціалізм, діалог.

Статья посвящена поэтике лирического произведения. Поэтика рассматривается на уровнях мысли, чувства, образа, времени, пространства, интертекстуальности, литературного направления, версификации. Автор анализирует интимную лирику Тодося Осьмачки, написанную в эмиграции. Объектом исследования является сборник «Китици часу», изданный в 1953 году в городе Ной-Ульм (Германия). Внимание сфокусировано на мотиве любви к монахине, который имеет автобиографическую основу. Статья содержит параллели между поэтическими текстами и философскими трудами. Проведено экзистенциально-диалогическое прочтение поэзии. Актуализированы положения теорий Альбера Камю, Хосе Ортеги-и-Гассета.

Ключевые слова: поэтика, интимная лирика, эмиграция, мотив любви к монахине, автобиографичность, художественно-философские параллели, экзистенциализм, диалог.

The article is devoted to the poetry of the lyrical work. Poetics is considered at the levels of thought, feeling, image, time, space, intertextuality,

literary direction, versification. The author analyzes the intimate lyrics of Todos Osmachka, written on emigration. The object of the research is the collection «Tassels of time», published in 1953 in Noy-Ulm (Germany). Attention is focused on the motive of love to the nun, this motive has an autobiographical basis. The article contains parallels between poetic texts and philosophical writings. An existential-dialogic reading of poetry was conducted. The position of the theories of Albert Camus, Jose Ortega-i-Gasset has been updated.

Todos Osmachka, a poet of the Ukrainian Shot Revival, was a master of poetics of the lyrical work at its various levels. His collection, «Tassels of time», is an existentialist dominant type of philosophical meaning. The leading existential state of the lyrical hero of poetry T.Osmachka is loneliness, which causes a storm of emotions. The desire to escape from solitude through love is read in a number of poems.

Love to the nun condemns the hero to loneliness, but despite this it remains expensive and memorable. In poetry, motives of loneliness, loss of the homeland, metaphysical rebellion, doomed love develop. This motives acquire a new philosophy, emotions and poetics. The experience of despair, abandonment, absence of the native man reaches the limits - the desire for death. The Danube is depicted - this folk symbol of sorrow. The reader sees the night, the man, who in solitude over water causes death. In the text the associative space of the trampled grass has the meaning of total mental traumatism.

The subject of the poetry turns to God. In the texts the researcher observed confrontation, insult, rebellion. The lyrical hero seeks to add God to the lives of people, bring from heaven to our absurd existence. Poetic meanings correspond with A.Camus, who described a rebellious man.

Poems of the poet are inherent in the poetics of expressionism and surrealism. In poems we find the allusions of «Faust» by Johann Wolfgang von Goethe. The author modernizes the genre of prayer, giving it an ironic sound. Understanding loneliness in poetry is paralleled with the theory of Jose Ortega y Gasset. José Ortega y Gasset believed that in search of Another vertex human desire is love. Todos Osmachka also relates the desire to love with the loneliness of man.

The features of the poetics of intimate lyric poetry by Todos Osmachka are defined as: existentialism (consistency with the theories of A.Camus and J.Ortega y Gasset), dialogicity, autobiography, folklore imagery, biblical intertextuality, irony, expressiveness, surrealistic.

Key words: *poetics, intimate lyrics, emigration, motive of love for the nun, autobiography, loneliness, artistic-philosophical parallels, existentialism, dialogue, expressionism, surrealism.*

Постановка проблеми. У сучасному літературознавстві актуальною є проблема вивчення поезики художнього твору, зокрема

лірики українського поета-емігранта Тодося Осьмачки. Ця проблема пов'язана із завданням висвітлити письменство української діаспори, що сприятиме досягненню мети – надати повноту історії національної літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Т.Осьмачки розглядали такі вчені, як В.Барчан, Д.Дроздовський, М.Жулинський, Н.Зборовська, В.Зіневич, Ю.Лавріненко, О.Лапко, І.Лисенко, С.Маринкевич, М.Слабошпицький, М.Скорський, Ю.Стефаник, С.Чернюк, Н.Шалата-Барна, В.Шевчук, Ю.Шерех та інші. Проте поетика інтимної лірики автора у екзистенціально-діалогічному аспекті ще не розглядалася.

Мета статті. Завданнями цієї статті є окреслення рівнів поетики ліричного твору та визначення особливостей поетики віршів про кохання у збірці Т.Осьмачки «Китиці часу» в екзистенціально-діалогічному ключі.

Виклад основного матеріалу. Лірика – це вираження почуттів і думок, тому передовсім параметрами поетики ліричного твору є поетика вираження почуття і поетика вираження думки. Щодо почуттів, то художня майстерність може бути спрямована на зміну, перебіг різноманітних, часто контрастних почуттів; на розвиток (градацію) одного почуття, на показ почуття, яке нагнітається у своїй незмінності, нюансується.

Розмислова лірика у центрі уваги має думку, поетика її вираження також пов'язана з предметом зображення: мислення може бути контрапунктивним, парадоксальним, філософічним, особистісно-медитативним, мати смисл екзистенційного вибору людини, містити базову цінність, передавати неконтрольований плин свідомості, виявляти несвідоме (індивідуальне і колективне) тощо.

Неодмінним є ейдетичний рівень поетики, розглядаємо поетику образів твору, для лірики це передовсім образ ліричного героя, частими є образ-пейзаж, образ адресата (адресатки) вірша, ним нерідко є батьківщина, може бути абстрактне поняття – любов, думка тощо.

Важливими явищами поетики є майстерність художнього простору, часу, хронотопу в ліричному творі. Простір – як розпросторення, локус, замкнений, відкритий, профанний, сакральний, опозиційні простори батьківщина/чужина тощо. Час екзистенційний, історичний, міфологічний, острівний, романтичний, карнавальний та ін. Поетика хронотопу ліричного твору потребує концепта як втілення єдності часу і простору в їхньому мистецькому вираженні.

Для того щоб з'ясувати поетику інтертекстуальності у вірші необхідна ерудиція літературознавця: літературна (задля віднайдення й тлумачення ремінісценцій, алюзій, стилізацій, пародіювання інших текстів); історична, біографічна, культурологічна, адже алюзії можуть бути історичними, біографічними, міфологічними, біблійними тощо.

Поетика ліричних творів переважно пишуться віршованою мовою, вивчаємо поетику метрики, римування, строфіки.

Поетика жанру передбачає розуміння як тематичної жанрової приналежності вірша (пейзажна, інтимна, громадянська, медитативна, філософська, релігійна лірика), так і визначення його традиційних жанрових ознак (елегія, серенада, сатира тощо).

Актуальним у сучасному літературознавстві є вивчення поетики літературного напрямку, дослідник відшукує ознаки різних літературних напрямів у вірші і визначає домінуючий напрям, репрезентантом якого можна вважати саме цей текст.

Тодось Осьмача – поет українського Розстріляного відродження, був майстром поетики ліричного твору на різноманітних її рівнях, зокрема у екзистенціалістській за домінуючим філософським смислом збірці «Китиці часу». Поетична збірка «Китиці часу» (Новий Ульм, 1953) містить твори, написані протягом 1943-1948 рр. Один з провідних мотивів, що має автобіографічне підґрунтя і екзистенціальний сенс, – нещасливе кохання до черниці. Домінуюча поетикальна риса мотиву – діалогічність, тож під час аналізу поетики природним є прочитання діалогів різноманітних типів: літературних героїв, суб'єкта лірики і читача, художніх текстів, художніх і філософських текстів.

Провідним екзистенційним станом ліричного героя поезії Т.Осьмачки є самотність, яка викликає бурю емоцій. Ю.Лавріненко зазначає: «Це правда, що в поезії і прозі Осьмачки – відчувається темний і до хаосу розбурханий океан відчаю і ненависті. Але в основі її основ лежить любов, героїчне почуття вічної правди і краси народу» (Лавріненко, 1995: 5). Прагнення вирватися із самоти завдяки коханню прочитується в низці віршів з автобіографічним мотивом. 1942 р., під час лікування в Криничі на віллі «Патрія», митця вразила Олена Вітер (мати Йосифа), ігуменя монастиря Сестер Студиток, яка до війни перебувала в тюрмі НКВС, катована як свідок у справі митрополита Андрея Шептицького (Слабошпицький, 2011: 278-286). Рідна душа не могла поєднатися з поетовою, бо серце жінки було віддано Богові. Саме таким є поетичне розуміння життєвої драми, образно виражене у віршах. Індивідуальна поетика Т.Осьмачки є настільки яскравою, що Ю.Лавріненко ввів поняття «осьмачкізм». Розгляньмо осьмачкізм у його інтимноліричному виявленні.

У вірші «Присвята» до перегуку голосів (крики птиць, голос вигнанця, омріяне прощення від Бога) додається ще один - голос черниці, він так само рідний, як крики птиць «в рідній, бідній стороні». З'являється згадка про кохання до черниці, кохання, що від початку прирікає героя на самотність, але попри це залишається дорогим і незабутнім («разом з голосом черниці / не забути вже мені»). Надалі у збірці мотиви самотності, втрати батьківщини, метафізичного бунту, приреченого кохання будуть розвиватися, набуваючи нової філософічності, емоційності та художньої виразності.

Повний суперечностей і водночас позначений свосвідною логікою твір Т.Осьмачки споріднений із твердженням А.Камю про суперечності і логіку людини-бунтаря, філософ пише: «Метафізичний бунтар зовсім не обов'язково атеїст, як можна було б подумати, але це богохульник мимохить. <...> якщо метафізичний бунтар повстає проти сили, існування якої він разом з тим утверджує, то вбачає він це існування як реальність саме в той час, коли його заперечує» (Камю, 1990: 136). Звернення суб'єкта Осьмаччиної лірики до Бога, протистояння, образа, бунт покликані долучити Його до нашого життя, привести з небес у наше абсурдне існування, що кореспондує з А.Камю, який характеризував людину, яка бунтує: «Метафізичний бунтар <...> силоміць утягує його [вище існування – Г.Т.] в наше абсурдне існування, виводить його, нарешті, з позачасового сховку, щоб захопити в історію надто далеку від вічної нерухомості, яку можна набути лише в одностайній згоді людей. Бунт, отже, стверджує, що на його рівні будь-яке вище існування щонайменше суперечливе» (Камю, 1990: 136). У віршах Т.Осьмачки обурена недолею людина долучає Бога до абсурду свого існування - вона намагається знищити божественне начало в собі і водночас покаюнно молиться Господові. **Ключовий чинник абсурдності, головний прояв безталанності поет вбачає в самотності свого «Я», просто людського і поетського.**

Вірш «**Предше**» написано під впливом поезії О.Пушкіна «Я вас любил: любовь еще, быть может...»: український поет перекладає першу фразу вірша («*Я вас любив, німуючи, то словом...*»), зберігає п'ятистоповий ямб і перехресне римунання у катренах.

Страждання пушкінського закоханого обмежуються переживаннями ревнощів, невпевненості та безнадії. Муки героя «Предше» передано метафорично, через асоціативний простір *потоптаної трави*: цей образ має смисл тотальної душевної травмованості. Пушкінське побажання «Я вас любил так искренно, так нежно, / Как дай вам Бог любимой быть другим» у цьому разі неможливе, адже йдеться про наречену Ісуса Христа, відтак Осьмаччина іронія має відтінок метафізичного бунту.

*<...> підіте в церкву для такого часу,
зідхаючи полегшено грудьми,
що зворушили в себе тільки рясу
за серце самотинне між людьми!.. (Осьмачка, 1991: 154)*

Бунт нуртує у глибинах «Я» ліричного героя і проривається назовні, у текст, в інтонації – підкреслено рваній, немелодійній, та іронії/самоіронії.

«**Кривда**» – це послання до жінки, Т.Осьмачка починає текст підкреслено експресіоністично, вживаючи катахрезу.

*Ви вирвали серце у себе з грудей,
а разом із ним і тривогу
і десь подали аж на небо руде
з маленької келії Богу (Осьмачка, 1991: 154).*

Експресіоністична катахреза, пов'язана з образом серця, притаманна українській літературі. Пригадаймо Стефаникове «Попід мурами мами держали серця в долонях і дули на них, аби не боліли» («Марія»), Плужникове «Взяти б серце своє – й обнідогу! – Ах!» («Вона плакала...»). Ознаки сюрреалізму бачимо в наступній строфі твору Т.Осьмачки: виникає візія заміни серця, відданого Богові, квіткою. Закоханий чоловік не просто дарує жінці жоржину, а хоче, щоб вона зайняла те місце, «де серце було в вашім лоні». Проте місце знову залишається порожнім, серце-2 черниця також віддає своєму вічному нареченому, почепивши квітку «волосинкою теплою з кіс» на іконі. До іронії щодо непорушності дівочої присяги і самоіронії з приводу власних ілюзій додається прихована насмішка, адресована Богу. Метафізичний бунт у поета набуває згрубілих рис, квіти по його смерті розповідатимуть «Про задрість на людськеє щастя богів, / немов бесарабців на пшінку» (Осьмачка, 1991: 155).

Переживання відчаю, покинутості, відсутності рідної людини доходять межі – бажання смерті. Змальовано Дунай – цей фольклорний символ печалі, ніч, ліричного героя, який у самотині над водою прикликає смерть. У руках самотника жоржина, як образ його закоханого серця, він сам відриває її пелюстки, остання означатиме кінець життя. Визнаним майстром у створенні образів квітів у ліричній поезії є О.Олесь. Проте, на нашу думку, Т.Осьмачка не продовжує Олесевої традиції: квіти в його віршах не є чарівними, красивими, ніжними, вони – експресивне втілення мук.

Прагнення до зустрічі в марселівському, екзистенціалістичному сенсі відчитуємо у творі «Хустка» - як стирання грані між «перед собою» і «в мені». Художній простір твору виписано з алюзійно-іронічним відтінком середньовічного роману. Гори, прапоганський бір, з цегли дім, стара смерека - усе живе, таємниче, правічне. Відповіддю на звістку про любов має стати ясна хустина, її появи «в вікні на почорнілім тлі» очікує чоловік. Проте відсутність є головною ознакою художнього простору - ні мороку, ні тиші так і не порушено. Названо причину безнадії: «Бо віддали ви Богу все», зокрема й серце, тому й не можлива розмова сердець – одного серця просто немає, воно не почує, і хустка як знак почутості не замаюрить.

У вірші «Помста» заборонене через обітницю Богові кохання викликає в чоловікові розпуку, яка породжує жорстокі, фаустівсько-бісівські візії. Сюрреалістична поетика твору охоплює низку картин - як біблійних, так і сфантазованих автором.

*<...> і викликаєш у душі розпуку,
що я не Фауст і не біс,
який, силкуючи тебе за руку,
схилив би у таємний ліс.*

*і видер би з кісток та м'язів
твоє жіноче молоде,
аби ти кривдника по цій образі
не забувала вже ніде (Осьмачка, 1991: 157).*

Людина мститься Христові, як щасливому суперникові, за перевагу, надану Йому дівчиною, повставши проти Бога: Осьмаччин бунтар розбиває Його царство і залишає «без дому і без трону». Хворобливо-збочинське бажання залишитися у пам'яті жінки хай навіть страшним болісним спогадом самоусвідомлюється людиною Осьмачки як грішне, ліричний герой переживає свій злочин, що тривожить-тремтить, неначе лиха росина на серці, тож рефреном у вірші звучить біблійне: «Христе, спаси нас / від найстрашнішого гріха...»

Осьмаччин, як і Камю, бунтар як «богохульник мимохить» у наступних віршах уже прикликає Бога, благає про допомогу. У «**Молитві**» («Мій Боже, ти любиш з блакитної арки...») також зображено палку любов до черниці, яка подарувала своє серце Богові. Образ Бога твориться зі значною долею іронії: поет малює Його подібним до людини, проте наділеним всемогутністю. Бог у творі Осьмачки любить «нюхати в церкві, як пахнуть огарки, / олива і дим із кадил», мовчки приймає і ховає в мішок «серця від страждених жінок». Десь поміж цих сердець лежить у Божому мішку й серце жінки, у яку так палко закоханий ліричний герой «Китиць часу», тож він без вагань звертається до Всевишнього з проханням: «<...> візьми одне серце з мішка і черницю / на грішную землю верни». Серце, як і в теорії Памфіла Юркевича, розуміється як сутність людини (передовсім жінки). Болісно-іронічно лунає заувага нещасливого закоханого:

*І хоч на увагу твою я заслуги
не маю й по нинішні дні,
зроби для моєї безумної туги
останню ласку мені (Осьмачка, 1991: 159).*

У образно вираженому екзистенційному стані прочитується самотність як богозалишеність, а ще – передчуття смерті. Саме в тому, що це прохання людини приреченої, охопленої безумом туги, і є виправдання її розмови з Богом на рівних, надії на виконання останньої волі, хай яка вона фантастична.

Кохання до черниці не знищило самотності героя, проте зруйнувало її (самотності) високі мури, вселило сподівання на їх подоланність. «Глянула в душу вона самотинну, / І радісно рушила кров», - говорить про сокровенне, реакцію на жіночий погляд, закоханий самітник. **Примарну, маленьку, хистку надію на звільнення від самоти поет порівнює зі пташкою, яку дитина «несе на гілляці з дібров».** Цю пташку спроможний зберегти лише Бог, тож герой повторює своє прохання, сподіваючись, що він переконав Господа у нагальній потребі повернуте серце черниці на землю.

Переплетіння мотивів самотності і кохання у поезії Т.Осьмачки має паралель – взаємозв'язок відповідних категорій у екзистенціальній філософії. Х.Ортега-і-Гассет вважав, що у пошуку Іншого вершинним прагненням людини є кохання. Філософ радикально пов'язує прагнення кохати із самотністю людини. Він так характеризує спроби людини знайти іншого, щоб вирватися із самоти: «Дружба – одна з них. А найсміливіша, найрішучіша – любов. Справжня любов – не що інше, як прагнення двох людей обмінятися своїми самотностями» (Ортега-і-Гассет, 1997: 511). Знаменно, що Осьмачка використовує подібний, але суто національний образ, пишучи про свою нездійснену мрію щасливо кохати – «аби ми серцями, немов писанками, / могли помінятися вдох». Пам'ятаючи, що ортегіанська самотність є суттю людського існування на землі, зазначимо, що і серце, і писанка в українській культурі містять той самий сенс – утілюють модель (особистісну, герметично закрити-сховану) людського існування.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, поетика ліричного твору має рівні: почуття, думка, образ, час, простір, хронотоп, інтертекстуальність, строфа, метрика, рима, жанр, літературний напрям.

Рисами поетики інтимної лірики Тодося Осьмачки визначено такі, як: екзистенціальність (суголосність з теоріями А.Камю і Х.Ортега-і-Гассета), діалогічність, автобіографічність, образна символіка, часова екзистенціальність, просторова порожнеча, фольклорна, біблійна, культурологічна інтертекстуальність, іронічність, експресіоністичність, сюрреалістичність.

Список використаних джерел

1. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство. Пер. с фр. Москва: Политиздат, 1990. 415 с.
2. Лавріненко Ю. Героїчні почуття вічної правди й краси народу. *Дивослово*. 1995. №1. С. 4-5.
3. Ортега-и-Гассет Х. Человек и люди. *Х. Ортега-и-Гассет. Избранные труды*. Пер с исп. Москва: Весь мир, 1997. С. 480-698.
4. Осьмачка Т. Поезії. Київ: Радянський письменник, 1991. 252 с.
5. Слабошпицький М. Поет з пекла (Тодось Осьмачка): роман-біографія. Київ: Ярославів вал, 2011. 368 с.

References

(Транслітерація)

1. Kamiu A. Buntuiushhij chelovek. Filosofii. Politika. Iskusstvo. Per. s fr. Moskva: Politizdat, 1990. 415 s (rus).
2. Lavrinenko Yu. Gherojichni pochuttia vichnoji pravdy i krasny narodu. *Dyvoslovo*. 1995. №1. S. 4-5 (ukr).
3. Ortega-i-Gasset H. Chelovek i liudi. *H. Ortega-i-Gasset. Izbrannyye trudy*. Per s isp. Moskva: Ves mir, 1997. S. 480-698 (rus).

4. Osmachka T. Poezii. Kyiv: Radianskyi pysmennyk, 1991. 252 s (ukr).
5. Slaboshpytskyi M. Poet z pekla (Todos Osmachka): roman-biohrafia. Kyiv: Yaroslaviv val, 2011. 368 s (ukr).

*Статтю рекомендовано до друку
доктором філологічних наук, професором,
завідувачем відділу Національної бібліотеки України
імені В.І.Вернадського
Кіралем Сидором Степановичем*

*Стаття надійшла до редакції
7 вересня 2018 року*

Ганна Токмань

доктор педагогических наук, профессор,
профессор кафедры украинской и зарубежной литературы и методики
обучения ГВУЗа «Переяслав-Хмельницкий государственный
педагогический университет имени Григория Сковороды»,
ул. Сухомлинского, 30, 08401, г. Переяслав-Хмельницкий, Украина,
Hanna_Tokman@ukr.net

ПОЭТИКА ИНТИМНОЙ ЛИРИКИ ТОДОСЯ ОСЬМАЧКИ

Hanna Tokman

Doctor in Pedagogics, Professor, Professor at the Ukrainian and Foreign
Literature and Teaching Methods Department SHEE «Pereiaslav-
Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University»,
Sukhomlynskyi str., 30, 08401 Pereiaslav-Khmelnyskyi, Ukraine,
Hanna_Tokman@ukr.net

POETICS OF THE INTIMATE LYRIC BY TODOS OSMACHKA